

ПОХІДНІ НА -АНИ (-ЯНИ) В ОЙКОНІМІЇ ПОДІЛЛЯ

У статті здійснено лексико-семантичний і словотвірний аналіз назв поселень на -ани (-яни) Подільського регіону. Більшість їх становлять локально-етнічні ойконіми, що вказують на природно-географічні особливості навколишнього середовища. На території Поділля зафіксовано відантропонімні ойконіми на -ани (-яни) із твірними основами безсуфіксного і суфіксального типів.

In the article the author made lexical and semantic word-formation analysis of the settlements names of Podilskiy region, which ended in -any (-yany). The majority of them are local-ethnic oikonims, which show the natural and geographical features of the surroundings. Also the attention is paid to anthroponimic-derived oikonims ended in -any (-yany) with stems of suffixal and non-suffixal types.

Назви поселень на **-ани (-яни)** (< псл.-*jane/*jene) – одна з найдавніших формацій українського ойконімікону, утворена на загальнослов'янському мовному ґрунті. Вона сягає своїми коренями ще праслов'янського періоду. Перші деривати цієї моделі виникли у період первіснообщинного ладу, коли назва на **-ани (-яни)** ще не була ойконімом, а означала племінну групу, колектив людей, які заселяли певну територію, і тільки з часом вона стала назвою цієї території. Походження, хронологія, семантико-структурна характеристика, територіальне поширення таких назв давно привертала увагу українських ономастів. Частково їх досліджено у працях Г.Ф. Шиля, Є.М. Черняхівської, Д.Г. Бучка [8; 7; 1]. Окремі назви привертала увагу Ю.О. Карпенка, Я.О. Пури, В.П. Шульгача, Я. Рудницького [3; 4; 9; 10]. Проте спостереження зазначених дослідників не дають достатнього уявлення про ойконіми на **-ани (-яни)**, про їх лексико-семантичні особливості, словотвірну будову. Особливий інтерес становить питання похідних на **-ани (-яни)** в ойконімії Поділля, історико-географічного регіону, де перші поселення трипільської культури датують IV-III тис. до н. е.

Джерелом нашого дослідження стали довідники з адміністративно-територіального устрою України, рукописні та опубліковані писемні пам'ятки XIV–XX ст., топографічні карти. Цінні відомості про функціонування досліджуваних назв містяться у джерелах: „Arhiwum... Sanguszków”, „Архив Юго-Западной России”, „Akta Grodzkie i Ziemskie...” та ін. Сучасні найповніші списки назв поселень з цієї території засвідчені у довідниках адміністративно-територіального устрою України з 1946, 1966, 1986 рр. При встановленні

відантропонімного етимона ойконіма спираємося на праці зі слов'янської антропонімії М.Бірили, М.Демчук, М.Морошкіна, М.Тупикова, Ю.Редька, В.Горпинича, М.Малець, В.Ташицького, Я.Свободи.

Зафіксовано близько чотирьох десятків назв поселень з формантом **-ани (-яни)** Подільських земель (вказуємо перше засвідчення ойконіма у джерелах). За семантикою і походженням твірних основ ойконіми на **-ани (-яни)** поділяємо на локально-етнічні та відантропонімні назви.

Локально-етнічні ойконіми виникли внаслідок топонімізації множинних апелятивних назв на означення групи людей за різними їх характеристиками. Здебільшого це назви, в основі яких лежить вказівка на особливості поселення, місце проживання людей, спосіб освоєння земель та ін. Із репрезентованих на території Поділля локально-етнічних ойконімів виділено такі структурно-семантичні групи.

Ойконіми з твірними основами на означення властивостей рельєфу

Бережани: (*Brzezany*, 1528, КП п-т), первісне значення *бережани* „люди, що оселилися на берегах” або „переселенці з с. Береги”, від апелятива *берег* „берег, схил”, що пох. з прасл. **bergъ* „берег, підвищення, схил”, пор. *бережан* „прибережний житель”.

Горяни: (*Горяни*, 1946, КП, Вовковинецький р-н), від апелятива *горяни* „поселенці на горі, мешканці гір” < *гора* „підвищення земної поверхні; горище” з прасл. **gora*, пор. *гірянин* „гірник, верховинець”. Ойконім має відповідники на інших слов'янських теренах – блр. *Гаране/Гараны*, пол. *Gorżany*, чеськ. *Hořany*, д.-луж. *Gořane*, болг. *Горяни*.

Долиняни: (*Dolinyany*, 1530, Подільське воєводство), від апелятива *долиняни* „ті, які оселилися в долині” < *долина*, з прасл. **dolina* „долина, низина”, від апелятива *долиняни* „поселенці в долині” або від катойконіма *долиняни* „переселенці з НП Долина”.

Кривчани: (*Krzywczany*, 1604, Вн, тепер – с. Бернашівка), від апелятива *кривчани* „поселенці на кривому місці”, що походить від *кривець*, прасл. **krivъсь*, пор. рос. діал. *кривѣц* „зігнута лінія берега ріки або озера”, болг. *кривець* „крива деталь плуга”, словен. *krivec* „кривонога людина”, що пов'язуємо з апелятивом *кривий* від прасл. **krivъ* „кривий, вигнутий, викривлений”.

Острівчани: (*Островчаны*, 1765, Кам'янецький п-т), від *острівчани* „поселенці на острівці, острівку”, пов'язуємо з апелятивами *острів*, *острівець*, пор. *острів'янин* „житель острова” від прасл. **ostrovъ* „той, що обтікається”.

Поляни: (*Поляни*, 1986, Хм, Волочеський р-н), від апелятива *поляни* „поселенці в польовій, безлісній місцевості” < *поле* „поле, рівнина”, прасл. **polje* „відкрите місце, простір; рівнина, поле; рілля” похідне від **rolъ* „широкий, плоский, порожній, неродючий”. Назва поширена на території Славії: блр. *Паляны*, рос. *Поляны*, пол. *Polany*, хорват. *Poljane*.

Ойконіми з твірними основами на означення характеру ґрунту і властивостей водного режиму

Криничани: (*Krynuszany*, 1441, Подільське воєводство), від *криничани* „поселенці біля джерела, у колодязному краю”, пор. апелятив *криниця* „холодна, джерельна вода”, „джерело, невелика яма з водою, колодязь на водяній жилі”.

Ставищани: (*Ставищани*, 1946, КП, Білогірський р-н), від *ставищани* „поселенці біля ставища”, пов’язуємо з апелятивом *ставище* < *став*, менш імовірно – *ставищани* „мешканці чи переселенці з НП Ставище”.

Ставчани: (*Ставчаны*, 1765, Летичівський п-т), від апелятива *ставок*, пор. укр. діал. *ставок* „штучна водойма”, блр. *ставок* „озерце, сажалка, штучне озеро”.

Ойконіми з твірними основами на означення рослинного покриву

Вільшани: (*Вільшани*, 1946, КП, Волочиський р-н), в основі топоніма лежить назва жителів за місцем їх проживання, тобто *вільшани* „поселенці у вільховому лісі”, пор. укр. *вільха* „вільха, *Alnus*”, рос. *ольха* від прасл. **olъha/*jelъha*. На інших слов’янських теренах назва має такі аналоги: блр. *Альшаны*, пол. *Olszany*, чеськ. *Olšany*, д.-луж. *Ol’ šane*, хорват. *Jelšane*, болг. *Елишани*.

Гречани: (*Гречани*, XVIII ст., Подільське воєводство), пов’язуємо з апелятивом *гречаний* „з гречки”, що пох. від *грек*, як назва рослини, що потрапила до східних слов’ян через греків.

Дерев’яни: (*Derewlany*, 1629, Кам’янецька земля), від апелятива *деревляни* „поселенці в лісистій місцевості, серед дерев” < *дерево* від прасл. **dervo* „дерево”, пор. *деревля* „зрубані дерева”. Засвідчено д.-луж. ойконімну назву *Drev’ane*.

Ойконіми з твірними основами на означення способу поселення, освоєння землі

Колибани: (*Колыбаны*, 1493, Летичівський п-т), від апелятива *колиба* „пастуший курінь; зимове дерев’яне житло гуцулів-лісорубів”, що пох. від прасл. **kolyba* „курінь, комора, халупа”.

П’ятничани: (*Пятничаны*, 1493, Кам’янецький п-т), пов’язуємо з релігійними віруваннями поселенців у Святу *Параскевію-П’ятницю*, пор. *Парасковія* – запозичення з грецької мови пов’язане з *paraskeuē* „приготування”, „п’ятниця, переддень свята”.

Скотиняни: (*Скотыняны*, 1765, Кам’янецька земля), пов’язуємо з апелятивом *скот/скотина* „скот; майно”.

Ойконіми з твірними основами на означення місця проживання людей, утворені від применникових конструкцій. Підставою для виникнення назв цієї підгрупи були применникові конструкції типу „*під гора*”, „*за гора*”, „*межи гора*”, які, лексикалізуючись, утворювали основу ойконімів. Назви поселень могли утворюватись від найменувань,

сформованих раніше на основі прийменникових конструкцій (*Загора, Підгора, Нагора*), або ж від назв, у яких прийменники *за, під, на* разом з іменником *гора* з'являються тільки із заселенням території.

Загоряни: (*Загоржани*, 1765, Соколецький округ, Кам'янецький п-т), від апелятива *загоряни* „поселенці за горою”. Ойконім має аналоги в інших слов'янських мовах: блр. *Zagaranы*, пол. *Zagórzany*, чеськ. *Zahorany*, словац. *Zahorany*, болг. *Загорани/Загоряни*.

Нагоряни (2): (*Nahorzany*, 1622, Кам'янецька земля, Вн); (*Нагоряны*, 1493, Кам'янецький п-т), від апелятива *нагоряни* „поселенці на горі”. Аналогічні ойконіми поширені на інших теренах Славії: пол. *Nagórzany*, чеськ. *Nahořany*.

Подоляни (2): (*Подоляни*, 2001, Хм, Кам'янець-Подільський р-н); (*Подоляни*, 1946, КП, Старосинявський р-н), від апелятива *подоляни* „поселенці по долах”. Ойконіми відповідники представлені в інослов'янських топонімічних системах: блр. *Падаляны*, пол. *Podolany*.

Відантропонімі назви

Це ойконіми, утворені від особових назв. За походженням вони поділяються на дві групи: ойконіми, утворені від особових назв слов'янського походження, і ойконіми, утворені від особових назв іншомовного (неслов'янського) походження.

Ойконіми, утворені від особових назв слов'янського походження

У складі української ойконімії на **-ани (-яни)** засвідчено як первісні спільнослов'янські, так і пізніші українські імена. Традиційно у поняття слов'янське ім'я вкладають такий зміст: корінне, первісне, початкове особове власне ім'я праслов'янського походження або утворене пізніше на споконвічно слов'янському мовному ґрунті, яке має джерельну основу в лексичних фондах рідної мови, і надається новонародженій дитині за народно-побутовими традиціями [2, 12–13]. Основну частину утворень від особових назв слов'янського походження Подільських земель становлять ойконіми, утворені від слов'янських імен відапелятивного походження.

Ойконіми, утворені від слов'янських відапелятивних імен

На думку Ю.К. Редька, прізвища, які дорівнюють апелятивам, були первісно прізвищами. [5, 42]. За семантикою основ учений поділяє їх більш як на 30 груп: назви птахів: *Горобець, Сорока*; назви тварин: *Козел, Баран*; назви рослин: *Береза, Берест*; назви страв і продуктів споживання: *Галушка, Ковбаса*; назви занять, професій: *Коновал, Чабан*; назви абстрактних понять: *Журба, Посніх*; назви предметів домашнього вжитку: *Глек, Макогін* та ін. Часто для такого називання використовувалась апелятивна лексика, семантика якої безпосередньо вказувала на особливість зовнішності, риси характеру особи, відображала різні сторони людського буття, наприклад, походження людини, професію, рід занять, які стали приводом для виникнення імені-прізвища. Відапелятивне ім'я могли давати

новонародженій дитині батьки або ж людина здобувала його протягом життя і діяльності.

У пам'ятках засвідчено ойконіми, утворені від слов'янських відапелятивних імен, із твірними основами безсуфіксного і суфіксального типів. Враховуючи різноманітність значень відапелятивних особових імен, що лягли в основу назв поселень, ми виділили низку семантичних груп твірних основ ойконімів на **-ани (-яни)**.

Безсуфіксні твірні основи. Група ойконімів з безсуфіксними основами найбільше завдячує своїм розвитком загальноновживаній лексиці. Виділено такі групи основ:

– твірні основи, мотивовані назвами істот та їх частин тіла:

ОН *Зозуля* (пор. ОН *Зозуля*, ПН *Зозуля*) > **Зозуляни:** (*Зозуляны*, 1893, Подільська губернія, Балтський п-т);

ОН *Кокоша* (пор. ПН *Кокоша*, ПН *Кокош*, апелятив *кокошь/кокоша* „курка, курка-квочка, півень”, від прасл. **kokotъ* „півень”, **kokošъ* „курка”, ст.-укр. *кокошь* „півень” – похідне з суфіксом *-ošъ* від звуконаслідувальної основи) > **Кокошани:** (*Кокошаны*, 1661, Подільське воєводство), має відповідник у болг. *Кокдшане*;

ОН **Котюга* (апелятив *котюга* „великий кіт; котище” або „собака”) > **Котюжани:** (*Kosciuzany*, 1604, Вн, Летичівський п-т);

ОН *Лещ* (пор. ОН *Лещ*, *Лещук*, *Лещенко*, *Лещев*, ОН *Лещан*, від апелятива *леш/ лещ/ ліщ/ лящ*) > **Лещани, Ліщани:** (*Лещаны*, 1910, Волинська губернія, Ізяславський п-т), має відповідник у болг. *Лещане*;

ОН *Сорока* (пор. ОН *Сорока*, ПН *Сорокан*) > **Сорокани:** (*Сороканы*, 1893, Подільська губернія, Ушицький п-т);

– твірні основи, мотивовані назвами рослин, дерев та їх частин:

ОН *Капуста* (пор. ОН *Капуста*, *Капустин*, *Капустюк*, *Капустенко*, ПН *Капустян*) > **Капустяни (2):** (*Kapusciani*, 1566, Подільське воєводство); (*Капустяны*, 1765, Вінницький п-т);

– твірні основи, мотивовані назвами предметів широкого вжитку, знарядь праці, типів сільськогосподарських будівель тощо:

ОН *Сокира (Секира)* (пор. ПН *Секира*) > **Сокиряни:** (*Сокиряны*, *Секираны*, 1893, Подільська губернія, Гайсинський п-т), зафіксовано болг. ойконім-аналог *Секиряне*;

– твірні основи, мотивовані назвами істот за їх індивідуальними фізичними чи психічними ознаками:

ОН **Кошла* (пор. ОН *Кошля*, пов'язуємо з прикметником *кошлатий, розкошланий*, що зіставляється з лит. *kūšlas* „оброслий, волохатий, патлатий”) > **Кошлани:** (*Кошланы*, 1779, Вн);

ОН *Стрига* (пор. ОН *Стрига*, *Стригин*, ПН *Стрига*, апелятив *стрига* „низька

пострижена людина”) > **Стригани:** (*Стригани*, 1986, Хм, Славутський р-н);

ОН *Шелест* (пор. ОН *Шелест*, *Шелестів*, *Шелестович*) > **Шелестяни:** (*Szelesciany*, 1625, Кам’янецька земля);

– твірні основи, мотивовані назвами народних страв, продуктів харчування:

ОН *Гірчиця* (пор. ОН *Гірчиця*) > **Горчичани:** (*Hurczeczani*, 1518, Кам’янецький п-т), пор. пол. ойконім-аналог *Gorziczany*.

Твірні основи, ускладнені суфіксами. На досліджуваній території виявлено невелику кількість відантропонімних ойконімів на **-ани (-яни)**, в основах яких лежать слов’янські відапелятивні імена, що сформувалися за допомогою суфіксів.

Твірні основи з суфіксом -к-о, репрезентованим у багатьох українських прізвищах. До них входять назви, утворені від апелятивів, де флексія **-о** з’явилася на місці первісного **-а** (*Липко*, *Сливко*), назви, утворені від дієслівних основ як назви діючої особи (*Гулько*, *Жмурко*), атрибутивні назви, утворені від прикметників (*Глушко*, *Дичко*) тощо [6, 141]:

ОН *Липко* (пор. ОН *Липко*, ПН *Липко*, пов’язуємо з апелятивом *липа*, *липкий*) > **Липчани:** (*Lipczany*, 1622, Подільське воєводство, Летичівський п-т);

ОН *Турко* (пор. ОН *Турчук*, *Турченя*, *Турко*, *Туркович*, ПН *Турчан*, пор. *турко* „назва вола з рогами, що розходяться від основи і загнуті всередину”) > **Турчани:** (*Турчани*, 1946, Вн, Яришівський р-н), пор. болг. ойконім *Турчани*.

Твірні основи з суфіксом -ик// -ич. Серед прізвищ із цим суфіксом виділяють назви, утворені від іменників, що виражають пестливість, зменшеність, назви професій, атрибутивні назви, утворені від прикметників та ін.:

ОН *Ставик// -ич* (пор. ОН **Ставич*, пов’язуємо з апелятивом *став*) > **Ставичани:** (*Ставичани*, 1946, КП, Берездівський р-н).

Твірні основи з суфіксом -уш/-ух-:

ОН **Ботуш* (пор. ОН *Бота*, *Ботов*, *Ботин*, пов’язуємо з дієсловом *ботити* „товстішати, жиріти”, пор. ст.-укр. *боты* „вид взуття типу чобіт, взуття”) > **Ботушани:** (*Ботушани*, 1765, Вінницький п-т).

Твірні основи з суфіксом -ищ(-е), що надає назвам відтінку згрублості:

ОН *Конище* (пор. ОН *Конь*, *Коник*, *Конище*, ПН *Конищев*, пов’язуємо з апелятивом *кінь*) > **Конищани:** (*Конищаны*, 1661, Подільське воєводство). Ойконім має відповідник у болг. *Конищани*.

Ойконіми, утворені від особових назв неслов’янського походження

Поодинокі ойконіми утворилися від особових назв неслов’янського походження, зокрема, від християнських імен, засвоєння яких розпочалося на території України з IX–X ст. Власні назви, що лягли в основу цієї групи ойконімів, походять:

– із грецької мови: *Петро* (petra „скеля, камінь”) > ОН **Петран* > **Петрани:** (*Петрани*, 1563, Літинський п-т) і **Петримани:** (*Петриманы*, 1765, Летичівський п-т);

– із латинської мови: *Венедикт/Бенедикт* (benedictus „благословенний”) > ОН *Вендик* > *ОН *Вендичан* > **Вендичани:** (*Wanduczany*, 1622, Кам’янецький п-т);

– зі старосврейської мови: *Яків* (ya’aqobh „він іде слідом (по п’ятах)”) > ОН *Яківча* / ОН *Яківко* > ОН **Яківчан* > **Яківчани:** (*Jakowczany*, 1678, Хм).

Таким чином, більшість ойконімів на **-ани (-яни)** Подільського регіону сформувалась на основі назв людей, найменування яких визначалося характером місцевості, де вони оселилися або з якої походили. Численнішими є локально-етнічні ойконіми, в основу яких лягли назви, що вказують на природно-географічні особливості навколишнього середовища. Серед них репрезентовано оніми з твірними основами на означення властивостей рельєфу (*Горяни, Долиняни*), характеру ґрунту і водного режиму (*Криничани, Ставчани*), особливостей рослинного покриву (*Вільшани, Дерев’яни*), способу поселення і освоєння землі (*Колибани, П’ятничани*), назви з твірними основами на означення місця проживання людей, утворені від прийменникових конструкцій (*Загоряни, Подоляни*).

Відантропонімні назви на **-ани (-яни)** – це утворення від слов’янських імен відапелятивного походження і від особових назв неслов’янського походження. У пам’ятках засвідчено відантропонімні ойконіми слов’янського походження із твірними основами безсуфіксного (*Зозуляни, Котюжани*) і суфіксального типів (*Ботушани, Конищани*). Назви поселень неслов’янського походження утворилися від християнських імен (*Петрани, Яківчани*). Проаналізований ойконімний матеріал дає підстави для відновлення втраченого фонду особових назв (**Петран*, **Яківчан*).

Виявлено ойконімні відповідники Подільських назв поселень на **-ани (-яни)** у білоруській, російській, польській, чеській, словацькій, давньолужицькій, хорватській топонімних системах, що свідчить про загальнослов’янську традицію називання поселень похідними утвореннями на **-ани (-яни)**, які виникли внаслідок топонімізації множинних апелятивних назв на означення групи людей за різними їх характеристиками.

Подільські ойконіми з формантом **-ани (-яни)** входять до південно-західної смуги поширення українських назв поселень цієї моделі. Їх фіксації починаються з XV ст., і протягом наступних століть простежуємо тенденцію до постійного, хоч і досить нерівномірного, зростання кількості назв. На території Поділля міститься невелика кількість ойконімів на **-ани (-яни)** порівняно з ареалом поширення назв цієї моделі на інших теренах України (близько 11 % від усіх назв), що зумовлено особливостями розвитку Подільського ойконімікону.

СКРОЧЕННЯ

блр.	білоруський	пох.	походить
болг.	болгарський	прасл.	праслов'янський
Вн	Вінницька область	п-т	повіт
діал.	діалектний	р-н	район
д.-луж.	давньолужицький	рос.	російський
КП	Кам'янець-Подільська область	серб.	сербський
лит.	литовський	словац.	словацький
НП	населений пункт	словен.	словенський
обл.	область	ст.-укр.	староукраїнський
ОН	особова назва	укр.	український
ПН	прізвищева назва	Хм	Хмельницька область
пол.	польський	хорват.	хорватський
пор.	порівняйте	чеськ.	чеський

ЛІТЕРАТУРА

1. Бучко Д. Г. Ойконіми Покуття на -ани (-яни) на загальноукраїнському фоні // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Лінгводидактика. – Вип.1 – Тернопіль, 1997. – С. 83–86.
2. Демчук М. О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в українській антропонімії XIV–XVII ст. – К., 1988. – 170 с.
3. Карпенко Ю. О. Топонімія Буковини. – К., 1973. – 184 с.
4. Пура Я. О. Походження назв населених пунктів Ровенщини. – Львів, 1990. – 144 с.
5. Редько Ю. К. Довідник українських прізвищ. – К., 1969. – 254 с.
6. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища. – К., 1966. – 242 с.
7. Черняхівська Є. М. Українські топоніми і топоантропоніми з суфіксами -ани, -ці // IV Республіканська ономастична конференція. Тези. – К., 1969. – С. 175–176.
8. Шило Г. Ф. Топонимы на -аны, -яны // Всесоюзная конференция по топонимике. Тезисы докладов. – Ленинград, 1965. – С. 132–135.
9. Шульгач В. П. Ойконімія Волині: Етимологічний словник-довідник. – К., 2001. – 189с.
10. Rudnicki J. Nazwy geograficzne Wojkowszczyzny. – Lwów, 1939. – 248 s.